

DRUMUL LUI CONSTANTIN

Sorin Trâncă este arbitru de fotbal cu monede dacice și profesor de caligrafie aplicată la Universitatea Skepsis din Noua Caleidoscopie. Are peste 380 de filme văzute, patru aparate foto care mai de care mai mari și își împarte timpul între drumuri și birouri. Îi plac e-mailurile pe care le poate șterge fără a fi deschise și, când bea sau nu apă, preferă sticla de sticlă.

A terminat Jurnalismul, dar – în final – nici Jurnalismul nu s-a lăsat mai prejos.

SORIN TRÂNCĂ

DRUMUL LUI CONSTANTIN

Evadarea lui Brâncuși din România

O reconstituire

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Iulian Comănescu
Coperta:
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu

Tipărit la

© HUMANITAS, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Drumul lui Constantin

O carte despre un drum la care dacă te uiți dinspre Est, începe în Est și se termină în Vest. Iar dacă te uiți dinspre Vest, e un drum care începe în Vest și se termină în Estul îndepărtat.— Sorin Trâncă

Cuprins

PROLOG 12

ROMÂNIA 15

De la Hobița la Paris, de la Tică la Dumnezeu 18

Porecle și nume de alint ale lui Brâncuși & Co. 26

UNGARIA 59

De la întunerîc la lumină, de la sculptor la pălmaș 73

AUSTRIA 111

De la turte la Josephbrot, de la Belle-Arte la Thonet 115

GERMANIA 141

De la Secession la Jugendstil, de la pâine la *Fließendes Brot* 143

ELVEȚIA 167

De la *Algäuer* la *Zopf*, de la agonie la recunoștință 168

FRANȚA 191

De la moarte la bucurie, de la bucurie la nemurire 202

EPILOG 218

Mulțumitorie 223

Viața lui Constantin Brâncuși e mult mai puțin cunoscută decât operele sale. Una dintre cele mai populare anecdote despre Brâncuși este că a plecat spre Paris pe jos din România. Nimeni însă nu a cercetat acest moment din viața lui Constantin, iar despre această călătorie nu există prea multe certitudini. Nici măcar maestrul care sculpta aerul cu piatră n-a povestit prea multe despre drumul care măsoară 1.954 de kilometri. Încerc aici, după 120 de ani, să recompun această călătorie inițiatică și emit ipoteza că ea l-a transformat pe Constantin dintr-un sculptor academic foarte talentat, într-un demn rival al lui Rodin. Dintr-un tânăr descurcăreț, într-un intelectual rafinat. Dintr-un român, într-un universal. Dintr-un estic, într-un vestic. Dintr-un ortodox, într-un budist. Dintr-un țăran, într-un rege.

Sorin Trâncă

Ghermănești, județul Ilfov

www.sorintranca.com

www.drumulluiconstantin.ro

„Dâmbovița apă rea,
Gonește-mă din preajma ta
Lasă-mă să mă duc... să plec
În alte lumi să mai petrec
Ce mă ții în dunga-ți legat
De neazuri înecat
Mai sunt alte mai ca tine
Să le spui? Că le știi bine
Că ți-o fi spus Dunărea
De Rin de Tîbru și de Sena.“
Constantin Brâncuși, 1903

Prolog

În 1902, 1903 sau 1904 (surse diferite indică momente diferite) Constantin Brâncuși pleca în lume, dezamăgit de în-gustimea vederilor celor din jurul lui.

Până la acel moment, tot ce făcuse pentru români și Ro-mânia părea sortit eșecului. De fapt, cu excepția ansamblu-lui de la Târgu Jiu (realizat mult mai târziu, când Brâncuși avea peste 60 de ani), nici un monument public propus de Brâncuși nu a fost aprobat vreodată.

După aproape 2.000 de kilometri parcurși pe jos, cu că-ruța sau cu trenul, dormind pe sub poduri sau sub cerul liber și muncind adesea ca zilier pentru a-și putea continua drumul, Constantin ajunge la destinație.

A trecut prin Budapesta, Viena, München, Zürich și Ba-sel, unde s-a îmbolnăvit foarte grav, motiv pentru care, imediat după intrarea în Alsacia, decide să ia trenul, pentru ultimii 300 de kilometri, cu bani împrumutați de la prie-teni – după unele surse din Lunéville, după altele din Langres.

Ajunge la Paris, cel mai probabil, pe 14 iulie 1904, de Ziua Națională a Franței. „Franța m-a primit cu fanfară și onoruri militare“, glumea Brâncuși cu prietenii.

Pleacă din București ca refuzat, pentru a ajunge în capi-tala culturală a lumii adult.

Am presupus, având informații confirmate doar despre stațiile importante ale acestui drum (Budapesta, Viena,

Milarepa pe Valea Jiului, în apropierea pârâului Polatiște. Fotografie din prima zi pe drum.

München, Zürich, Basel) și luând în calcul că la 1903 situația geopolitică era diferită¹, că cel mai probabil drum pe jos către Paris se va desfășura pe ruta Hobița–Petroșani–Hațeg–Deva–Ilia–Săvârșin–Lipova–Arad–Nădlac–Mako–Maroslele–Szeged–Kecskemét–Dabas–Budapesta–Tatabánya–Győr–Mosonmagyaróvár–Hegyeshalom–Heidentor im Carnuntum–Bruck an der Leitha–Schwechat–Viena–St.

1. Ungaria era parte din Austro-Ungaria, iar granița cu Imperiul Habsburgic începea nu departe de Hobița, pe Valea Jiului.

Pölten–Linz–Salzburg–Prien am Chiemsee–Rosenheim–München–Landsberg am Lech–Memmingen–Ravensburg–Konstanz–Frauenfeld–Winterthur–Zürich–Basel–Belfort–Vesoul–Langres. Ca și mine, de la Langres, pentru ultimii 300 de kilometri, Constantin a luat trenul (era epuizat și încă foarte bolnav, după o pneumonie la Basel și un tifos la Zürich).

Pagina alăturată: Înainte de Petroșani, la marginea drumului, am întâlnit o femeie care sculpta în lemn de tei și vindea obiectele de uz casnic astfel obținute. Făcuse toată viața acest lucru, înainte de 1989, fiind angajată tot ca cioplitor la o cooperativă de stat. „Înainte era mai bine“ mi-a spus, „acum nu mai cumpără nimeni linguri de lemn“.

România

ÎN PRIMA ZI A MERS PÂNĂ A SIMȚIT CĂ PAȘII I-AU PRINS DIN urmă mintea. A plecat dis-de-diminează din Hobița, luându-și la revedere de la mamă, bunică, frați, zăvoiu cu nuci și râul Bistrița, cel iute și rece ca gheața țiganilor dintr-o carte care începe mult mai bine decât asta. Râul Bistrița, prietenul lui cel mai bun, apă vie ce-i oblojise genunchii de copil, care-i calma zgârieturile și tăieturile din palmele lui de cioplitor tânăr și prea grăbit să supună materia după chipul și asemănarea sufletului său.

Râul Bistrița, acest cuvânt slav, nu slab. Ci, dimpotrivă, fiindcă Bistrița e diminutiv al lui *bîstro*, „repede“, de unde provine, prin franceză, și „bistro“, „bistrouri“... bistrouri unde Constantin era așteptat, ca orice proaspăt imigrant, să-și câștige traiul din spălat de vase. Ba chiar să inventeze o metodă prin care să le spele mai iute: cu apă foarte fierbinte, o altă probă de foc pentru mâinile lui de făuritor.

A trecut prin Târgu Jiu ca o nălucă, cunoștea orașul bine. La marginea dinspre Petroșani a luat o căruță care l-a dus preț de vreo jumătate de zi mai încolo, până la mănăstirea Lainici. La mănăstire s-a împărțășit părintelui Ioanichie, starețul, care l-a binecuvântat și i-a urat drum bun. Auzindu-i povestea, frații din mănăstire l-au hrănit bine și l-au asigurat că se vor ruga pentru el.

Spune părintele Nicolae C. Buzescu așa: „Întrucât mănăstirea Lainici era un centru de confluență a credincioșilor din Transilvania și a celor din Oltenia, iar acum două veacuri nu se ajungea acolo decât cu piciorul, s-a creat un Așezământ special al ospetiei, întărit de starețul Irodion, ca orice călător lipsit de cele trebuincioase să fie primit și ospătat în mănăstire și nimeni să nu plece de aici fără asigurarea unei bucați de pâine pentru drum”¹.

Spre seară a început să fulguiască, iar dinspre Retezat cobora, pe defileul Jiului, un frig căinos. A grăbit pasul și, obosit, s-a ascuns sub un pod de piatră peste pârâul Polatiștea. S-a învelit bine cu haina cea groasă, în dosul unui copăcel peste care-a mai îngrămădit niște crengi de fag, pentru a ține frigul și zăpada mieilor departe.

A adormit ascultând cum Polatiștea se vărsa cu zgomot în Jiu, câteva zeci de metri mai încolo. N-a visat nimic, dar s-a trezit cu șase cuvinte în minte – sau poate doar cu două: ascultă natura, ascultă natura, ascultă natura!

A privit în sus, spre muntele acoperit de mesteceni și spre norii care scăpătau pe după culme, împinși de vânt și aurii de soare. Și-a făcut cruce și a plecat mai departe către Paris, via Petroșani–Hațeg–Deva–Ilia–Săvârșin–Lipova–Arad–Nădlac–Mako–Maroslele–Szeged–Kecskemét–Dabas–Budapest–Tatabánya–Győr–Mosonmagyaróvár–Hegyeshalom–Parndorf–Bruck an der Leitha–Schwechat–Viena–St Polten–Linz–Salzburg–Prien am Chiemsee–Rosenheim–Munich–Landsberg am Lech–Memmingen–Ravensburg–Konstanz–Frauenfeld–Winterthur–Zürich–Basel–Belfort–Vesoul–Langres.

Făcuse primii 71 de kilometri pe drumul către nesfârșit.

1. *Mănăstirea Lainici și Schitul Locurele*, preot prof. dr. Nicolae C. Buzescu.

De la Hobița la Paris, de la Tică la Dumnezeu

Constantin este al cincilea (sau al șaselea?)¹ copil al cuplului Radu-Nicolae Brâncuș (1833-1885) și Maria (1851-1919), fostă Deaconu (și chiar fiică de diacon), cu care Radu-Nicolae s-a căsătorit în ianuarie 1872, când el avea 39 de ani, iar Maria 21. Radu moare la 44 (sau 52) de ani, înainte de nașterea Frusinei, ultimul său copil dintre cei șapte avuți din două căsătorii.

Tatăl Sfântului din Montparnasse, Radu-Nicolae Brâncuș, s-a născut la 15 iulie 1833 la Hobița, ca fiu al lui Mihai și al Constandinei Brâncuși. Numele său era inițial Nicolae. Fiind bolnav în copilărie, ca să nu moară, părinții i-au schimbat numele din Nicolae în Radu, după o datină locală pentru alungarea Necuratului.

Nu se știu multe lucruri despre frații lui Constantin, iar informațiile despre copilărie sunt nu doar foarte puține, cât și – foarte adesea – contradictorii. După anumite mărturii, una din sursele importante de stres din copilăria sa era duritatea fratelui mai mare, Grigore, care îl pedepsea adesea, mai ales când fura mâncare. Acesta pare a fi unul

1. Una din multele neclarități din biografia lui Constantin în epoca Internetului, unde preluările de informații neverificate se rostogolesc de la un site la altul. Cel mai probabil, Brâncuși e al cincilea copil, după el urmând Eufrosina, ultimul copil al lui Radu și al Mariei Brâncuși.

Cu Milarepa la Casa Memorială Brâncuși, Hobița, 25 martie 2023.

din motivele numeroaselor fugi de acasă ale lui Constantin. După alte păreri, nici tatăl său, Radu, nu era prea tandru.

Din prima căsătorie a tatălui său, cu Florica (?), Constantin are trei frați mai mari: Vasile, Ion Chijnea și Gheorghe. Despre Gheorghe nu știm mai nimic. Despre Chijnea știm că fugea la el în prăvălie, ca să se protejeze de conflictele cu Grigore – iar lui Vasile, Constantin îi scrie de la Paris, pe 3 decembrie 1914: „Nea Vasile [...], nu trebuie să-mi mulțumiți dă cioplelile ce vi le făcui, io trebuie să vă mulțămesc pentru câte făcurăți pentru mine, că mai văzui io frați, da ca aldi matala mai rar“. Doamna Doina, muzeografa care încă din anii 1980 are în grijă Casa Memorială Brâncuși, ne-a spus că imobilul autentic, în care a crescut efectiv

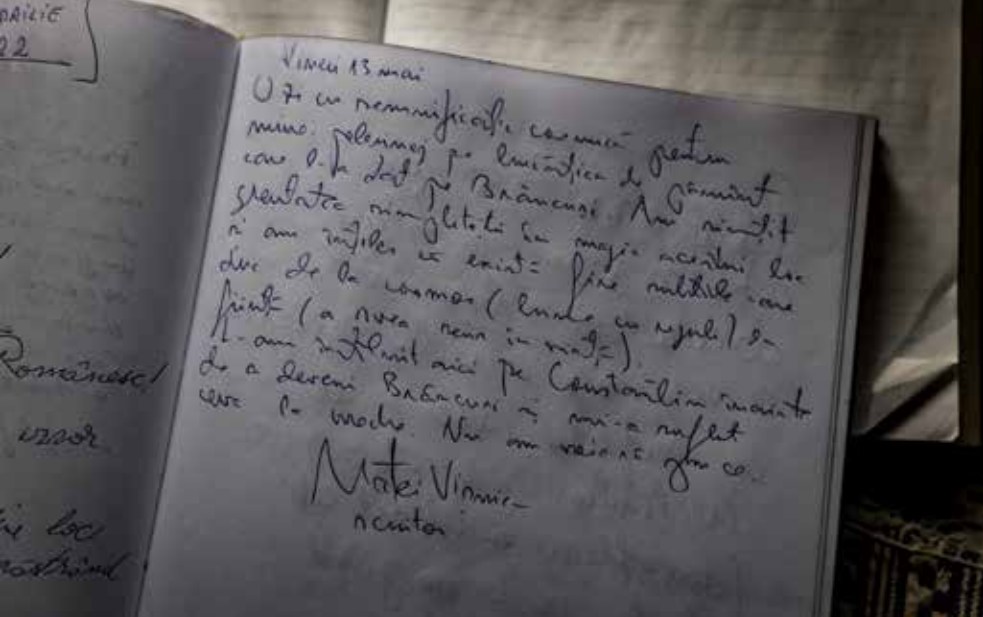
Constantin Brâncuși, se afla în vecini și a fost moștenit de Eufrosina, sora lui mai mică, la care – ne spune tot Doamna Doina – Brâncuși a ținut foarte mult. Casa originală a ars într-un incendiu, Frusina reușind să recupereze din ea doar patru bârne, pe care le-a folosit la reconstrucția uneia noi. Actuala casă este o casă construită tot de Radu Brâncuși pentru un vecin pe nume Blendea Calistroiu. Fiindcă este extrem de asemănătoare cu cea natală, a fost strămutată în 1971 pentru a servi pe post de casă memorială.

Deși mama sa, Maria, l-a visat în noaptea de ursitoare în haine preoțești, Constantin a fost trimis cu oile, la stână, încă de pe când nu avea șapte ani împliniți. A fost ciobănel preț de vreo câțiva ani, plecând cu ciobanii primăvara spre munte și revenind odată cu zăpezile – prin urmare lipsind de la școală „de la Paște și până la Sânmedru“. Ultima foaie matricolă a lui Constantin Brâncuși, de la școala din Brediceni, este datată 1886 și arată că, la 10 ani, Constantin era încă elev în clasa a doua. Dacă a părăsit definitiv Hobîța la 11 ani, e posibil ca până la înscrierea la Școala de Meserii din Craiova (1892), să nu fi absolvit decât trei clase, și acelea făcute pe sărite.

Chiar dacă își ratează cu brio educația primară, în această perioadă Constantin are totuși parte de o instruire ce-și va lăsa amprenta asupra sa pentru totdeauna. Pentru că, deși nu îi permite să meargă la școală, oieritul îl învață foarte multe lucruri: dragostea față de natură, prelucrarea lemnului, disciplina și respectul față de ceilalți. Tot de la ciobani învață să fie independent și să înfrunte viața cântând. Și tot de la ei află legenda păsării măiestre¹, între alte

1. Pasărea Măiastră e un personaj mitologic în folclorul din zona Munților Parâng. Această creatură este de o frumusețe deosebită și e plină de lumină, amintind de pasărea Phoenix. Este regina păsărilor

Am trecut, împreună cu doamna Doina de la Casa Memorială, prin cele câteva catastife pline de omagii aduse lui Constantin de către șefi de stat, ambasadori, poeți și alți vizitatori. În imagine, gândurile scriitorului Matei Vișniec, consemnate într-o zi de vineri, 13 mai.

povești și mituri populare istorisite de cei mai înțelepți seara, la foc.

Maria și Radu au mai avut patru copii împreună: Grigore, Constantin, Dumitru și Frusina/Eufrosina. Lui Grigore, fratele său mai mare, Constantin îi vinde partea sa de moștenire în 1898, cu 340 de lei-aur, sumă ce urma să-l ajute să se descurce la București, unde tocmai intrase la Academia de Belle-Arte.

Am numărat, în cimitirul de la Hobița, 42 de cruci cu numele „Brâncuș“. Doar două sunt ortografiate „Brâncuși“:

și mesagera zânelor, trăind pe Tărâmul Celălalt. Petre Ispirescu a cules și inclus basmul „Pasărea măiastră“ în colecția *Legende sau basmele românilor*.

Imagine din cimitirul de la Hobița, cu câteva cruci inscripționate „Brâncuș” și cu biserica de lemn din cimitir, cel mai probabil ridicată de bunicul lui Constantin Brâncuși, la rândul lui mare meșter în prelucrarea lemnului.

a fratelui său Grigore și a mamei sale, Maria. Iată cum Brâncuși reușește să schimbe nu doar felul în care privim materia, ci și numele propriului neam. La 11 februarie 1926, Dimitrie Cuclin îi scrie de la New York: „Articolul s-a publicat, dar fără «i»; se vede că nu i-a apucat la vreme rectificarea pe care le-am trimes-o imediat ce ți-am primit protestarea“. Din această notă reiese că în anii '20 Brâncuși mai era, încă, „Brâncuș“. Se pare că, ajuns după Armory Show un artist cu amprentă globală, și-a meșterit până și identitatea, probabil modificând grafia propriului nume pentru a-i ușura și unifica citirea în limbile care îl interesau: franceză, engleză și română.

Născut la 19 făurar, 1876. Și împins neconținut spre zborul infinit de un „comandament lăuntric“ (Petre Pandrea), de „impulsurile de ducă“ (V.G. Paleolog), de aspirația de „fugă“ (Pogorilovschi) sau de „demonul plecării“ (Alexandru Buican).

Poate ar mai trebui repetat, pentru colecționarii de recorduri, că celebrul drum de la Hobița la Paris nu e nici pe departe prima fugă de acasă a lui Constantin. De fapt, este a cincea:

– În 1883 pleacă în lume, fiind găsit de mama sa la Târgu Jiu și adus înapoi, la Hobița, pentru că va intra în primul an de școală primară, la Peștișani.

– Ca elev în clasa a doua, sculptează în lemnul de brad al băncii de școală un trandafir¹, ceea ce-i atrage anumite persecuții, așa că fuge din nou de acasă (1884) și se angajează la un negustor de butoaie.

– În 1887 ajunge din nou la Târgu Jiu și se angajează ucenic în boiangeria lui Ion Mosculescu, dar e, din nou, readus la Hobița.

– În 1888 pleacă de tot de-acasă și intră băiat de prăvălie la Slatina. Nu stă mult aici, așa că peste câteva luni e angajat în birtul fraților Spirtaru din Piața Gării din Craiova. Aici muncește uneori „18 ore zilnic“, cu scopul declarat de a se pricopsi². Va rămâne aproape nouă ani în capitala

1. Cele mai multe izvoare indică faptul că micul Constantin și-a cioplit numele cu briceagul pe banca școlară, însă uneori – în surse mai romantice – se menționează gravarea unui foarte frumos trandafir.

2. „Ai observat că la noi, în Oltenia, pricopseala e întotdeauna prin muncă grea?“ Brâncuși era foarte atașat de ideea unei etici olteneste, reprezentată de eroii săi Iancu Jianu și Tudor Vladimirescu, oameni mândri și liberi, care își iau soarta în mâini și reușesc prin propriile forțe.

Olteniei, despre care cândva a spus: „Aici m-am născut pentru a doua oară“. Unde, datorită viorii pe care a construit-o de unul singur, dintr-o lădiță de portocale, este ajutat de patronul său și autoritățile locale să se înscrie la Școala de Arte și Meserii, secția mobilă¹

„Imboldul de ducă mă rodea ca un șarpe sub sân și părea că îmi curge odată cu sângele prin tot corpul, semănând cu suferința unei patimi și cu ceea ce mi se spunea adeseori că o să-mi fie de cap, ceea ce mă înfiora uneori, apropiind făcutul de cap cu ceea ce învățasem a fi de hac și oamenilor, și dobitoacelor: pierirea“, după relatarea lui V.G. Paleolog.

Peggy Guggenheim spune că Brâncuși era „jumătate țaran, jumătate Dumnezeu adevărat“. În grupul de prieteni în care se afla și Satie i se spunea chiar Dumnezeu. Peter Neagoe, scriitor american născut la Odorhei, care a fost coleg cu Brâncuși la București, iar mai apoi l-a frecventat în anii 1930, locuind o vreme la Paris², îi spune „Sfântul din Montparnasse“.

Dincolo de toanele sale, Constantin-Dumnezeu era un om foarte afectuos. Avea un cerc foarte mare de cunoștințe și prieteni. Îi spune lui Petre Pandrea, care l-a cunoscut între 1927 și 1939, că are „două sute de amici“, însă în atelierul său parizian nu intra oricine. Puțină lume ajungea să-l cunoască pe acest personaj misterios și mai degrabă

1. Școala de Arte și Meserii din Craiova nu era o academie de belle-arte, ci mai degrabă o școală profesională. Pregătea tineri talentați pentru nevoile orașului, iar talentul lui C.B. a fost direcționat către secția sculptură de mobilier.

2. După unele păreri, Peter Neagoe nu ar fi avut acces la atelierul lui Brâncuși și nu ar fi fost un apropiat al acestuia, născocind totul, ca și o bună parte din elementele biografice prezentate în romanul *Sfântul din Montparnasse*.

Dacă la Hobița am dormit la minus 7 grade și la Lainici a început să ningă, la Kecskemét ne-a prins ploaia, pe mine și Milarepa.

taciturn – și încă mai puțină era invitată în intimitatea lui. Și pare că nici una dintre persoanele cu care îi făcea plăcere să se vadă nu a scăpat fără poreclă.

Dacă te plăcea, Brâncuși te reboteza.

Porecle și nume de alint ale lui Brâncuși & Co.:

– Dimitrie Gusti și Maria Tănase îi spuneau lui Brâncuși „Neică“, sau „Neica Costache“. În lumea Hobiței, pe când era copil, i se spunea „Cotică“ și „Tică“.

– În tinerețe, i se spunea „Vulpoiul“, din cauza părului brun-roșcat și a șireteniei.

– Duchamp și Constantin își spuneau unul altuia „Maurice“. Acest Maurice (scris uneori, în corespondența lor, „Morice“) pare să fie mai mult decât un nume de alint. După cum arată a doua nevastă a lui Duchamp, Teenie Matisse, doar anumite persoane, cu caracteristici speciale¹, puteau fi „Moriși“.

– După cum spune Petre Pandrea, încă de prin anii 1930, ciracii români de la Paris îi spuneau „Moșu“. Lui Pandrea îi îngăduia să-i spună „Neică“, iar el îi spunea „Nepoate“, adăugând: „Nepoții sunt salba dracului pe la noi, pe Jiu“, cândva, pe la 1939.

– Irina și Lizica Codreanu semnează, în 1923, o carte poștală către Brâncuși (scrisă cu cerneală violet) cu numele „Cotică și Țiganca“. Irina, sculptoriță, îi fusese (era încă?) ucenic în atelier o perioadă, iar numele bărbătesc de „Cotică“ era

1. „Morișii“ erau niste oameni de o etică superioară. Deviza lor ar fi putut fi Loialitate și Simplitate, fiindcă detestau soluțiile facile, frivolitatea și abuzul de cuvinte, respingând apartenența la orice curent artistic.

pentru a putea fi muștruluită mai ușor. Una din trăsăturile lui Brâncuși era incapacitatea de-a fi brutal cu femeile.

– Otiliei Cozmuță¹ îi spunea „Baba Dracului“, iar din corespondența cu aceasta reiese că Otilia purta cu onoare și plăcere această etichetă, semnând adesea cărți poștale către Impasse Ronsin 8-11 chiar așa. La rândul ei, „Baba“ i se adresează în corespondență cu „Roi“, „Prince“ sau... „Mon Cher Vulcan“.

– În anii 1920, pe lângă Irina Codreanu și Isamu Noguchi², Brâncuși a mai avut câteva ucenice, toate poreclite cu nume de băieți: Milița Pătrașcu („Radu“), Sanda Kessel („Petrică“) și Margareta Cosăceanu („Mihalache“).

– Satie îi mai spunea „Bătrânul“ – deși el era, de fapt, cel bătrân. Iar Brâncuși îi spunea uneori „Socrate“, dedicându-i și *Socratele* său din 1922.

Sunt destul de puține persoane în care Brâncuși avea cu adevărat încredere și îi numeri pe degete pe cei pe care Brâncuși i-a iubit cu adevărat. Pe cea mai scurtă listă a

1. În 1906, o cunoaște pe Otilia Cozmuță. Stătea pe aceeași stradă pariziană cu el, a studiat pictura la München și a fost căsătorită cu un ofițer de armată. Din 1907, a devenit secretara lui Anatole France, despre care a publicat *Plimbările lui A. France* (1924). Fiul său din prima căsătorie, medic, a fost modelul lui Brâncuși pentru *Prometeu*. Acest Cornel Cozmutza l-a iubit foarte mult pe Brâncuși, scriindu-i în 1921 „Am avut mult dorul de a vă revedea din nou sau a vă putea scrie – amintindu-mi întotdeauna cu cea mai mare dragoste de dumneata, de iubirea și bunătatea ce o aveai pentru mine – atunci încă băiat tânăr și fără gânduri“.

2. Isamu Noguchi este, în afară de Modigliani (cu care lucrase cot la cot în atelier, dar ca prieten), singurul său ucenic propriu-zis, Brâncuși primindu-l pentru aproape un an în atelierul său, în 1926. Aflat la Paris pe urmele lui Brâncuși, am aflat cu bucurie că la Lille tocmai avea loc una din marile retrospective Noguchi.

artiștilor care i-au fost apropiați se află Duchamp, Rousseau-Vameșul, Modigliani și Satie. Pe ei îi considera cu adevărat artiști, iar Satie este singurul artist de a cărui artă era interesat fără rezerve – chiar dacă nu era aproape deloc preocupat de muzica simfonică. Cei Delavrancea îi spune cu oareșice reproș, când o întâlnește în 1922: „Vrasăzică, ești fata lui Barbu Delavrancea... mda... și cânti la pian frumos... dar nu de-ale noastre“.

Născut în 1866 în Normandia, din tată francez și mamă scoțiancă, Erik Satie avea cu zece ani mai mult decât Constantin. Exmatriculat de conservatorul parizian pentru vina de-a fi fost „cel mai lenș student“, Satie s-a răsculat împotriva academiei și a pretențiilor vremii, aici fiind foarte asemănător lui Constantin, despre care Barbu Brezianu, cel care a întocmit prima monografie exhaustivă a lucrărilor sculptorului în țară, spunea că „A fost și rămâne un aprig dușman al grandilocvenței, al grandiosului“. Lucru confirmat și de Ezra Pound, care, încă din 1921, vorbește despre revolta lui Brâncuși împotriva retoricului¹. Ezra Pound i-a cunoscut bine pe Satie și Brâncuși, fiind un obișnuit al atelierului lui Constantin.

Un alt obișnuit al aceluiași atelier din Impasse Ronsin a fost compozitorul român Marcel Mihalovici, unul dintre cei mai cunoscuți muzicieni români din străinătate, intim și cu George Enescu. Brâncuși îl striga „Cipică“². Marcel

1. Acest material, apărut în 1921 în revista americană *Little Review*, pare a fi singurul material publicat vreodată cu acceptul lui Brâncuși. Nu i-a plăcut ce a scris Ezra Pound, întărindu-și astfel convingerea că nu trebuie să permită articole despre el atâta timp cât este încă în viață.

2. Vizitator al lui Brâncuși din 1922 și până la sfârșitul vieții, Marcel Mihalovici-Cipică este unul dintre cei mai longevivi prieteni ai lui Brâncuși.

M-am întâlnit din întâmplare cu Fernand Léger, unul din pușinii pictori pe care Brâncuși îi aprecia, și Femeia sa cu Flori în colecția de artă naivă a Muzeului de Artă Modernă din Lille, unde m-am deplasat pentru a vedea retrospectiva Isamu Noguchi.

Mihailovici ne spune că „Moșul“ ținea extrem de mult la Satie și era foarte amuzat de ideile acestuia.

Celebra sobă albă din Atelierul Brâncuși, despre care se spune că a meșterit-o singur, ca pe toate celelalte lucruri (mese, scaune, rafturi, dulapuri), este ridicată împreună cu

Cipică: „«Cum poți să așezi cărămizile alea așa?!» Mă făcea în toate felurile, dar n-aveam ce face. Tăceam și lucram“, relata acesta. Tot Mihalovici ne certifică faptul că, dacă Brâncuși a admirat vreun artist, pe lângă Apollinaire, acesta era excentricul, gimnopedistul Socrate. „El nu admira decât doi pictori: pe Rousseau-Vameșul și pe Léger. Și încă nu sunt convins că pe al doilea l-ar fi apreciat în întregime. Singurul creator care avea întreaga sa încredere, întreaga sa admirație, era Satie“.¹

Lui Satie, mort în 1925 de ciroză, îi cam plăcea absintul și era plin de ciudățenii. Într-o perioadă a vieții, nu a mâncat decât lucruri albe. Într-o alta, și-a umplut partiturile de indicații de interpretare de genul „ca o privighetoare cu durere de măsea“, „ușor ca un ou“ sau „întreabă-te cine ești“. În 1893, cam pe când Constantin, în prăvălia Zamfireștilor din Craiova, lucra la prima lui vioară², Erik a scris piesa *Vexations*, în fapt un pasaj de bas și corzi însoțit de indicația „Pour se jouer 840 fois de suite ce motif, il sera bon de se préparer au préalable, et dans le plus grand silence, par des

1. Dintre clasici, îi plăcea Giotto, dar nu și cei ce au venit după el, inclusiv Michelangelo, despre care spunea că era un tiran care a picat fără sentiment religios și chiar fără respect pentru viață. „Am văzut Capela Sixtină. E ca o măcelărie. Ceea ce trebuie este fluiditatea, forța și adorația liniei“.

2. Constantin Brâncuși a afirmat de mai multe ori că la Craiova s-a născut a doua oară. Într-adevăr, cursul vieții lui de copil orfan și băiat de prăvălie s-a schimbat total în capitala Olteniei, însă totul pleacă de la o vioară. După un rămășag cu colegii de muncă, C.B. construiește singur, dintr-o lădiță de fructe, o vioară perfect funcțională, ceea ce îi atrage admirația tuturor și sprijinul unor oameni politici aflați de față, care decid înscrierea lui la Școala de Meserii, îi înlesnesc obținerea unei burse de studii de la biserica Madona Dudu și îl ajută să recupereze clasele de școală pierdute.